

فناوری اطلاعات و کتابخانه‌ها

امیررضا اصنافی

دانشجوی دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز

فرایندهای مختلف کتابخانه‌ای وارد کردند و به سرعت در بخش‌های مختلف کتابخانه‌ها فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی مورد پذیرش قرار گرفت. این امر، از سویی موجب شد تا کتابخانه‌ها بتوانند منابع مورد نیاز کاربران را سریع‌تر تهیه کنند و در دسترس آنها قرار دهند و از سوی دیگر سبب شد با تغییر محل‌های اطلاعاتی و رقمی شدن آنها، کتابداران در به کارگیری فناوری‌های اطلاعاتی در هر چه بیشتر آگاه نگاه داشتن کاربران با طراحی وبلاگ‌ها، وبسایت‌ها، درگاه‌ها و به تازگی پادکست‌ها و در دسترس قرار دادن اطلاعات که هدف نهایی کتابخانه‌هاست، موفق عمل کنند و در جامعه اطلاعاتی نوین، نقش چشمگیری ایفا کنند.

به کارگیری فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کتابخانه‌ها، افزایش کیفی خدمات و در نتیجه افزایش رضایت کاربران و بهره‌بری هر چه بیشتر آنها از منابع اطلاعاتی را به دنبال داشته است. این کتاب، اثری مشترک از دکتر سیروس علیدوستی و خانم فاطمه شیخ شعاعی است که در زمینه تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی بر کتابخانه‌ها تألیف شده است. دکتر علیدوستی، دارای دانشنامه دکتری مدیریت گرایش سیستم و عضو هیئت علمی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران است. وی پست‌های متعددی را عهده‌دار است که عبارت‌اند از: عضو کمیته ملی اطلاعات برای همه، کمیسیون ملی یونسکو، عضو هیئت امنای منطقه دو پژوهشی، سردبیر فصلنامه مدیریت اطلاعات و مدیر گروه پژوهشی مدیریت فناوری اطلاعات پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران. علیدوستی آثاری متعددی را در قالب طرح پژوهشی، کتاب و مقاله نوشته است که برخی از آنها از این قرارند: تألیف کتاب اشتراک منابع و همکاری بین کتابخانه‌ها (۱۳۸۰). ترجمه کتاب بخش پوستر در کنفرانس (۱۳۸۱) با همکاری خانم حمیده بیرامی طارونی. نگاهی به فعالیت‌های متعدد دکتر علیدوستی، نشان می‌دهد که وی صاحب تبحر و تخصص لازم در زمینه به کارگیری فناوری‌های اطلاعاتی در کتابخانه‌ها به صورت نظری و عملی است. مؤلف دیگر این کتاب، فاطمه شیخ شعاعی است. وی دارای دانشنامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه تهران و کارشناس پژوهشی دفتر مجله علوم و فناوری اطلاعات در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران است. شیخ شعاعی نیز دارای سوابق پژوهشی در حوزه فناوری اطلاعات و آموزش است و رساله کارشناسی ارشد خود را با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر پذیرش فناوری اطلاعات

علیدوستی، سیروس؛ شیخ شعاعی، فاطمه. فناوری اطلاعات و کتابخانه‌ها. تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، چاپ اول ۱۳۸۵، ۲۰۶ ص، شابک: X-۴۶-۷۵۱۹-۹۶۴

«و انور بوش» با طرح ایده «ممکس» به نوعی قصد داشت تا نشان دهد پویایی یک نهاد اجتماعی همچون کتابخانه تنها به افزایش یا کاهش منابع آن نیست، بلکه این نهاد قابلیت آن را دارد تا خود را با تحولات و دگرگونی‌های محیطی سازگاری بخشد و از طریق ابزارهای پیشرفته‌ای که در اختیار می‌گیرد در خدمت‌رسانی به جامعه، کاربری خود را تسریع و تسهیل سازد. تا پیش از تحول در عرصه ارتباطات، کتابخانه‌ها طبق قواعد چند ساله خود به کندی به کاربران خدمت‌رسانی می‌کردند و این کندی جریان اطلاعات، تولید دانش و انتقال اطلاعات را میان محققان با دشواری مواجه کرده بود. اما هنگامی که به تدریج ساختار ارتباطات تغییر یافت و ارتباطات و اطلاعات به مثابه دو عامل جدایی‌ناپذیر در عرصه فناوری‌های نوین، مورد توجه و پذیرش قرار گرفتند، کتابخانه‌ها نیز همگام با تغییرات محیط پیرامون و برای سازگاری با آن، که شرط بقای این نهاد بود، رسماً به کارگیری فناوری‌های نوین اطلاعاتی را در

کرده‌اند. این رویه، سبب احاطه بیشتر خواننده بر چارچوب و محتوای کتاب می‌شود. هدف از انتشار کتاب، طبق دیدگاه نویسندگان، بازنمایی تأثیرات فناوری اطلاعات بر ابعاد دیگر کتابخانه‌ها و تغییرات ناشی از کاربرد این فناوری بوده است (ص ۳). جامعه استفاده‌کننده این کتاب استادان، دانشجویان کتابداری و اطلاع‌رسانی، مدیران کتابخانه‌ها و کتابداران هستند. از نکات قابل توجه در پیشگفتار این کتاب، توضیحات نویسندگان در زمینه کتابنامه‌نویسی به خواننده است.

کتاب حاضر بر اساس دستور خط پیشنهادی فرهنگستان زبان و ادب فارسی نگارش یافته و کتابنامه طبق شیوه‌نامه شیکاگو تنظیم شده است. ارجاع به منابع درون متن با استفاده از شماره منبع و در صورت لزوم، شماره صفحه صورت گرفته است. این توضیحات در پیشگفتار، برای سهولت استفاده خواننده از کتاب، مناسب و به‌جاست. در فصل اول، «فناوری اطلاعات و تأثیرات آن»، ابتدا واژه فناوری اطلاعات تعریف شده و تعاریف افراد و منابع مختلف درباره فناوری اطلاعاتی بیان شده است. سپس بحث تأثیرات فناوری اطلاعات بر جامعه مطرح شده است. در این بخش، تأثیر فناوری اطلاعات بر حوزه‌های مختلف از لحاظ شغلی، اقتصادی، فرهنگی، فناوری، فضای تبیین شده است. در بخش دیگری، تأثیرات فناوری اطلاعات بر سازمان‌ها موضوع سخن بوده که ظهور فناوری اطلاعات و کاربرد آن در سازمان‌ها از دهه ۱۹۵۰ م. بحث و بررسی شده و دیدگاه‌های محققان در این زمینه مطرح شده است. از جمله دیدگاه روکارت و شورت که نتایج مطالعات در زمینه تأثیرات اصلی فناوری اطلاعات بر سازمان‌ها تا اواخر دهه ۱۹۸۰ را مطرح کرده‌اند. سازمان‌های مجازی و معرفی اطلاعات، به‌عنوان بعد اصلی این سازمان‌ها از مباحث دیگر این بخش است. «سازمان مجازی، امکان کار در فرای مکان، زمان و مرزهای سازمانی و نیز ارتباطات و هماهنگی را با کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات فراهم می‌آورد» (ص ۱۴).

بخش دیگر فصل اول به کاربرد فناوری اطلاعات در سازمان‌ها اختصاص دارد. در این بخش، رویکردها و مدل‌های مختلف توسعه فناوری اطلاعات در سازمان‌ها معرفی و درباره به‌کارگیری و چگونگی مدیریت فناوری اطلاعات در سازمان‌ها توضیحاتی ارائه شده است. در این بخش بیان شده است: «فعالیت‌های سازمان را می‌توان به سه دسته عملیاتی، کنترلی و استراتژیک تقسیم کرد. این دسته‌بندی می‌تواند در بررسی تأثیر فناوری اطلاعات مفید واقع شود» (ص ۲۲).

در فصل دوم، «از خودکارسازی تا دگرگون‌سازی»، تأثیر فناوری اطلاعات بر کتابخانه‌ها مورد بحث قرار گرفته است. استفاده از فناوری اطلاعات برای مدیریت منابع چاپی و انجام کارهای تکراری کتابخانه، استفاده از قابلیت‌های جدید فناوری اطلاعات در عرضه خدمات نوین، پیدایش منابع جدید و ظهور شیوه‌های جدید دسترسی به اطلاعات از مباحث این فصل است.

بحث بعدی در این فصل، کامپیوتری کردن عملیات کتابخانه

توسط کتابداران کتابخانه‌های دانشکده‌های فنی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران: قابلیت کاربرد مدل پذیرش فناوری» در سال ۱۳۸۵ دفاع کرده و به‌طور مستقیم با به‌کارگیری فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها در ارتباط است.

کتاب حاضر شامل ده فصل است که هر فصل دارای بخش‌های فرعی و خاص است. نویسندگان در پیشگفتار کتاب، در زمینه تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین بر بنیان سازمان‌ها بحث و بیان کرده‌اند: «کاربرد فناوری اطلاعات در سازمان‌ها با هدف کاهش هزینه‌ها و افزایش سرعت روزمره و تکراری آغاز می‌شود و تا آنجا ادامه می‌یابد که سازمان‌ها را به‌گونه‌ای بنیادین دگرگون می‌سازد» (ص ۱۵).

به‌کارگیری مقدماتی فناوری اطلاعات در فعالیت‌هایی چون فراهم‌آوری، سازماندهی و امانت، کنار رفتن برگه‌های سنتی و پیدایش فهرست‌های پیوسته، ظهور بانک‌های اطلاعاتی مختلف، گسترش شبکه‌ها، و پیدایش روش‌های نوین ذخیره و بازیابی اطلاعات از بحث‌های مقدماتی در پیشگفتار است. نویسندگان معتقدند که با تبدیل مواد و منابع سنتی اعم از چاپی یا آنالوگ به رقمی، کتابخانه‌ها در تمام ابعاد خود دچار تغییراتی شده‌اند. نویسندگان در پیشگفتار به‌اختصار به معرفی بخش‌های مختلف کتاب پرداخته و در یک نمودار، سلسله مراتب فصول و عناوین مطرح شده در کتاب را ارائه

است و پیشینه‌ای از کاربرد فناوری اطلاعات و هدف کاربرد این فناوری‌ها در کتابخانه‌ها بیان شده است. پیدایش فهرست‌های پیوسته به عنوان ابزار بسیار قدرتمند در جست‌وجوی اطلاعات کتاب‌شناختی مجموعه‌های وسیع در کتابخانه‌ها، تبدیل محتوای چاپی به الکترونیکی، مفهوم انقلاب اطلاعات شبکه‌ای و از میان رفتن مکان برای استفاده و دسترسی به منابع از مباحث این بخش است. در انتهای فصل دوم بیان شده است: «مسئله اساسی این است که کتابخانه‌ها کانون توجه خود را به بازتعریف مأموریت و فعالیت‌هایشان با توجه به انقلاب فناوری اطلاعات در آموزش، یادگیری و پژوهش معطوف داشته‌اند».

در فصل سوم، «نسل جدید کتابخانه‌ها»، کتابخانه‌های دیجیتالی، مجازی و ترکیبی تعریف و طی نموداری، کتابخانه‌های نسل جدید معرفی شده است. نویسندگان با اشاره به اینکه مرز روشنی میان تعریف این نوع کتابخانه‌ها وجود ندارد، بیان کرده‌اند: «این موضوع سبب شده است که گاهی، برخی از این واژه‌ها به علت اشتراک مفهومی به جای یکدیگر به کار روند». و در بخش دیگری از فصل اشاره شده است: «رویکرد تجربی به این موضوع نشان می‌دهد که آنچه بیشتر مورد توجه بوده و پروژه‌های فراوانی در زمینه طراحی، توسعه، و کاربرد آن صورت گرفته، مفهوم کتابخانه دیجیتالی است. از این گذشته، کاربرد این اصطلاحات لزوماً اشاره‌ای به وجود نهادی مثل کتابخانه سنتی ندارد و ممکن است اشاره به فضایی مجازی در محیط‌های شبکه‌ای داشته باشد» (ص ۴۲). در این بخش، از دیدگاه برگمن، ویژگی‌های دو دسته اصلی تعریف‌های کتابخانه‌های نسل جدید مطرح شده است. وی تعریف کتابخانه‌های نسل جدید را از دیدگاه متخصصان علوم رایانه و نیز متخصصان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی بررسی کرده است. بر اساس بررسی برگمن، متخصصان علوم رایانه بیشتر بر دسترسی به محتوای دیجیتالی و بازیابی تأکید دارند و تمرکز متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی، بیشتر بر جنبه‌های خدماتی کتابخانه‌هاست (ص ۴۳ و ۴۵). در این بخش همچنین تعاریف متعددی از پژوهشگران دربارهٔ حیطه کتابداری و اطلاع‌رسانی در خصوص کتابخانه‌های دیجیتال ارائه شده است.

به‌رغم تعاریف متعدد برای کتابخانه‌های نسل جدید، اصطلاح کتابخانه‌های دیجیتالی در نگارش‌های علمی و به‌ویژه در حوزه اطلاع‌رسانی رواج پیدا کرده است و نسبت به اصطلاحات دیگر بیشتر استفاده می‌شود (ص ۴۹).

در این فصل، تعریف کتابخانه‌های ترکیبی یا هیبرید، بر اساس نظریه داروین فرض شده است: «بر اساس نظریه داروین، تغییر شرایط محیط، سبب حذف پاره‌ای از موجودات زنده و بقای بقیه آنها می‌شود. بنابراین، طبق اصل پنجم رانگاناتان که کتابخانه را ارگانیک می‌داند، کتابخانه نیز مشمول نظریه داروین می‌شود. استراتژی کتابخانه‌های ترکیبی نیز همراه با کارکنانی ترکیبی است، که کتابخانه‌های سنتی و دیجیتالی را یکپارچه خواهد ساخت» (ص

۵۴ - ۵۵).

در ادامه این فصل، تفاوت‌های میان نسل جدید کتابخانه‌ها مطرح و اختلاف‌هایی که میان هریک از این کتابخانه‌های نسل جدید با دیگری وجود دارد، بیان شده است. نویسندگان در این بخش چنین استدلال کرده‌اند: «اصطلاح کتابخانه مجازی به دو دلیل می‌تواند جایگزین دیگر اصطلاحات باشد. اول اینکه هر دو بعد فنی و اجتماعی کتابخانه را در برمی‌گیرد و دوم اینکه کتابخانه مجازی، فناوری را محدود به دیجیتالی نمی‌کند. در حالی که اصطلاحات کتابخانه‌های دیجیتالی و کتابخانه الکترونیکی به سطح فنی قابل تنزل هستند و مواد و منابع را فقط محدود به دیجیتالی می‌کنند» (ص ۵۹).

در بخش دیگری از فصل سوم، کاستی‌های کتابخانه‌های سنتی، ویژگی‌های نسل جدید کتابخانه‌ها و چالش‌های نسل جدید کتابخانه‌ها از ابعاد مختلف مورد بحث قرار گرفته است. به خصوص به لحاظ قانونی، اقتصادی، محافظت از منابع، چالش‌های اطلاعاتی. در بحثی با عنوان کتابخانه‌ها در آینده‌ای قابل پیش‌بینی، مفهوم دسترسی آسان و سریع به اطلاعات مطرح شده و آینده قابل پیش‌بینی هریک از کتابخانه‌های نسل جدید و نیز مدل‌های ماندگار برای هریک بیان شده است. به اعتقاد نویسندگان، «نوع کتابخانه‌ها، در آینده بلند مدت، بستگی به نیازها و علائق کاربران، نوع رشته، اندازه مجموعه کتابخانه‌ها و تواناییهای سازمان ما در آنها دارد» (ص ۹۳). نتیجه‌گیری مختصری نیز در انتهای این فصل آمده و بیان شده است: «به جای استفاده از روش تغییر انقلابی و سریع، باید با به پای تحولات و پیشرفت‌های فناوری اطلاعات در حوزه کتابخانه و کتابداری با گام‌های کوچک، قابل مدیریت و تکاملی پیش رفت و آن را تحت کنترل و بهره برداری درآورد» (ص ۹۴). به نظر می‌رسد اگر مطالب جمع‌بندی می‌شد یا حداقل نظرات خود نگارندگان در این بخش می‌آمد، تکمیل‌کننده این بخش بود. در این فصل هم معادل نام‌های لاتین در پی‌نوشت نیامده است.

فصل چهارم، «فناوری اطلاعات و مواد و منابع کتابخانه»، به‌طور کامل به منابع و مواد دیجیتالی اختصاص دارد. فراهم‌آوری مواد و منابع دیجیتالی در کتابخانه‌ها، تعریف کتاب‌های الکترونیکی از منظر محققان مختلف و نیز ارائه تاریخچه‌ای از این کتاب‌ها، مزایا، قابلیت‌ها، چگونگی فراهم‌آوری و سازماندهی، چالش‌ها و آینده این کتاب‌ها از مباحث این فصل است که به تفصیل درباره آنها بحث شده است.

با توجه به اینکه هنوز کتاب‌های الکترونیکی از نظر اعتبار و موثق بودن مورد تردیدند، بهتر است معیارهای انتخابی برای آنها در نظر گرفته شود تا اصول انتخاب این مواد بر اساس استانداردها باشد. در صفحه ۱۱۳ کتاب به این موضوع اشاره شده است: «موضوع چگونگی انتخاب کتاب‌های الکترونیکی برای کتابخانه‌ها امری حیاتی است. این انتخاب باید بر اساس معیارهایی مانند دستگاه‌های خواننده، پهنای

باند شبکه، استانداردها، هزینه، عناوین، نیاز کاربران، مالکیت و استفاده مجاز انجام شود». این کار به پژوهش گسترده‌ای نیازمند است تا معیارها از دیدگاه صاحب‌نظران به صورت دقیق‌تر ارائه شود و به منزله استاندارد برای انتخاب این مواد، مورد استناد قرار گیرد.

در بخش دیگری از این فصل مجلات الکترونیکی به عنوان دیگر منابع الکترونیکی قابل استفاده در کتابخانه معرفی شده است. طبق تعریف نویسندگان، یک نشریه الکترونیکی، نشریه ادواری دیجیتالی‌ای است که در محیط اینترنت منتشر می‌شود. فتاحی و منصوریان در کتاب خود نشریه الکترونیکی را چنین تعریف کرده‌اند: «مجله الکترونیکی، شامل هر مجله‌ای می‌گردد که به صورت الکترونیکی در دسترس باشد که نسخه‌های پیوسته مجلات چاپی مرسوم و عادی را که به واسطه پرداخت حق اشتراک به ناشر یا گردآورنده در اختیار قرار می‌گیرند، دربر می‌گیرد» (فتاحی و منصوریان، ۱۳۸۱). در این بخش مزایا، قابلیت‌ها و چالش‌های این مجلات مطرح شده است. نویسندگان درباره هزینه اشتراک، از مسائل مربوط به این مجلات،

را تضمین می‌کند. افزایش شمار دانشجویان، یادگیری از راه دور، فقدان منابع مالی و تحولات فناوری سبب شده است که کتابخانه‌ها نگرشی جدی‌تر، عمیق‌تر و دقیق‌تر نسبت به مجلات الکترونیکی رایگان داشته باشند. به طور کلی، می‌توان گفت که استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان، الگوی جدیدی برای نشر مقالات پژوهشی در مجلات علمی است که دسترسی رایگان و پیوسته را از طریق اینترنت به هر کسی که بخواهد از آنها استفاده کند، فراهم می‌آورد. نویسندگان بهتر بود به این نوع منابع و نیز منابع رایگان اشاره می‌کردند. در این فصل تاریخچه‌ای نسبتاً کامل از کتاب‌های الکترونیکی ارائه شده، اما درباره مجلات الکترونیکی، هیچ پیشینه‌ای مطرح نشده است. حتی در زمینه مدیریت این نوع مجلات که از مهم‌ترین چالش‌های امروز کتابخانه‌هاست، نکاتی مطرح نشده است. با توجه به اینکه در بخش مزایا و چالش‌های مواد و منابع دیجیتالی نیز درباره مورد شناسایی و فراهم‌آوری مواد مناسب نیز بحث شده، معیارهای انتخاب مجلات الکترونیکی از مباحثی بود که می‌توانست به آن اشاره شود (حمیدی، ۱۳۸۴)

در انتهای فصل چهارم، به آینده قابل پیش‌بینی مواد و منابع دیجیتالی اشاره و این نتیجه حاصل شده است که «کتابخانه‌ها همچنان به خرید مواد و منابع سنتی (چاپی و آنالوگ) در کنار منابع الکترونیکی ادامه خواهند داد. علت این امر علاوه بر چالش‌های موجود، وفاداری کاربران کتابخانه‌ها به منابع چاپی نیز هست. به همین دلیل، وب‌سایت‌های کتابخانه‌های دانشگاهی علاوه بر اتصال به منابع دیجیتالی، فهرست استاندارد از منابع سنتی را ارائه می‌کنند» (ص ۱۲۹).

در ادامه این فصل، بحث درگاه مطرح می‌شود. یک صفحه وبی که کتابخانه‌ها از طریق آن منابع الکترونیکی را به صورت یکپارچه

نوشته‌اند: «این پدیده در جامعه کتابداری به عنوان بحران بهای مجله‌ها مطرح شده است و به مرحله‌ای رسیده است که ممکن است به طور جدی در کارایی اقتصادی سیستم چاپی ارتباطات علمی کنونی شک شود. امروزه، مجله‌های الکترونیکی به عنوان راه‌حلی محدود برای برون‌رفت از این بحران ارائه می‌شود. برخی ناشران معتقدند که انتشارات الکترونیکی منجر به ذخیره هزینه‌ای در حدود ۷۰ درصد می‌شود. چراکه تنها دو نوع هزینه برای مجله‌های الکترونیکی باقی می‌ماند که یکی هزینه بررسی مقاله‌ها از سوی کارشناسان هم‌تراز و دیگری هزینه‌های ویراستاری در محیطی کاملاً الکترونیکی است». اما مسئله‌ای که اینجا باید مطرح کرد، اینکه افزایش شمار دانشجویان، یادگیری از راه دور، فقدان منابع مالی و تحولات فناوری سبب شده است که تهیه این نوع مجلات نیز با چالش روبه‌رو شود. استفاده از مجلات الکترونیکی اشتراکی فقط در محیط دانشگاه یا سازمانی که با این نوع مجلات مشترک‌اند، امکان‌پذیر است. در حالی که کاربران قادر نخواهند بود در منزل یا کافی‌نت از مجلات الکترونیکی اشتراکی استفاده کنند. استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان به عنوان مکمل می‌تواند تا حدود زیادی نیازهای اطلاعاتی آنها را برطرف سازد.

هم‌اینک می‌توان مجلات رایگان را بخش برجسته‌ای از منابع علمی دانست که مورد استفاده رشته‌های مختلف دانشگاهی قرار می‌گیرند. رشد و توسعه جنبش دسترسی رایگان در ابتدا در پاسخ به هزینه‌های فراوانی بود که صرف تهیه مجلات پژوهشی می‌شد. مؤسسات برای تهیه مجلات چاپی مجبور بودند که هزینه‌های گزافی بپردازند. یکی از بزرگ‌ترین مزایای مجلات الکترونیکی رایگان این است که کتابخانه‌هایی که منابع مالی محدودتر و کمتری دارند، می‌توانند از این طریق به منابع پژوهشی گسترده‌تری دسترسی داشته باشند. دسترسی رایگان به مجلات، استفاده بلندمدت از مجلات

در اختیار کاربران قرار می‌دهند و آنها را از سردرگمی در محیط وب نجات می‌دهند. درگاه نیز به‌منزله یک فناوری نوین می‌تواند مورد توجه قرار گیرد (فرچ‌پهلو، ۱۳۸۲). همچنان‌که بسیاری از سازمان‌ها یا کتابخانه‌ها از این فناوری برای تسهیل دسترسی کاربران به منابع الکترونیکی استفاده می‌کنند.

در فصل پنجم، «فناوری اطلاعات و کتابداران و کاربران»، نقش کتابداران در عصر جدید اطلاعاتی و آینده دیجیتال بررسی شده است. نویسندگان درباره تغییر نقش کتابداران در محیط دیجیتال معتقدند: «نیاز به وجود ارتباطات انسانی و نقش واسطه‌ای کتابداران در کتابخانه‌های جدید، بدین معنا نیست که کتابداران به همان فعالیت‌های سنتی خود در این کتابخانه‌ها نیز ادامه می‌دهند. بلکه برعکس فناوری اطلاعاتی به‌گونه‌ای بر حرفه کتابداری نیز تأثیر گذاشته است که نقش سنتی کتابداران را با تهدید و خطر مواجه کرده است. این فناوری باعث تغییر کانون کتابداران از مدیریت مجموعه کتابهای سنتی به مجموعه‌های بزرگی از مواد و منابع پویا و غیر ثابت شده است.» (ص ۱۳۴). همچنین به راهبردها و هشدارهایی که در متون مختلف برای بقای کتابداری آمده، اشاره شده است: «استراتژی پیشنهادی برای بقای این حرفه، حفظ دانش پایه کتابداری به همراه اضافه کردن حوزه‌های جدید دانش است. تخصصها دارای مخاطره ذاتی هستند و با تغییر محیط، تنها آنهایی باقی می‌مانند که ضمن حفظ شکل کلی خود با محیط نیز سازگار شوند» (ص ۱۳۵).

در این فصل، درباره نقش‌ها و مهارت‌های جدید کتابداران بحث شده است. ارتباط با رشته‌ها و تخصص‌های دیگر از مهم‌ترین مباحث این فصل است. به اعتقاد نویسندگان، با توجه به گستردگی دانش و تخصصی‌تر شدن علوم، شایسته است کتابداران برای پیشرفت در حرفه خود و بقای حرفه‌ای خود با متخصصان سایر علوم در ارتباط باشند: «خدمات کتابخانه‌های جدید را کتابداران و افرادی از رشته‌های دیگر ارائه می‌کنند. متخصصان فناوری، کتابداران، ناشران، ویراستاران، معلمان، متخصصان چندرسانه‌ای، طراحان گرافیک، و حتی افرادی که در داخل هیچ کدام از این گروه‌های حرفه‌ای قرار نمی‌گیرند، به انجام فعالیت در این حوزه مشغول هستند. این افراد را می‌توان مدیران اطلاعاتی نامید» (ص ۱۴۳).

همان‌طور که منابع کتابخانه‌ها در عصر دیجیتال متحول شده‌اند و به تبع آن نقش کتابداران دگرگون شده، نیازها و سطح انتظارات کاربران نیز تغییر کرده است و آنها نیز نقش‌های تازه‌ای یافته‌اند. نویسندگان در تعریف نقش جدید «کاربر»، به جای این اصطلاح، عبارت «بازیگران اطلاعاتی» را به کار برده‌اند: «ویژگیها و نقش کاربران در یک محیط دیجیتال تا حدود زیادی متفاوت از ویژگیها و نقش کاربران کتابخانه‌های سنتی است. به همین دلیل امروزه، از واژه جدیدی به نام بازیگران اطلاعاتی به جای کاربران یا کاربران نهایی استفاده می‌شود که ماهیت تغییرناپذیر کاربران یک محیط دیجیتال

را نشان می‌دهد. این کاربران نه تنها باید از مهارت‌های کافی برای خواندن و استفاده از اطلاعات، بلکه باید از پاره‌ای مهارت‌های فناوری اطلاعات نیز برخوردار باشند تا بتوانند از محیط دیجیتالی استفاده مطلوب و بهینه به‌عمل آورند» (ص ۱۴۴).

کاربران امروزی کتابخانه‌ها با توجه به اینکه زمان و هزینه دو عامل اساسی در دسترسی به اطلاعات است، از کتابخانه‌های جدید انتظارات متفاوت‌تری نسبت به کتابخانه‌های سنتی دارند. توجه به آنها باید محور فعالیت‌های کتابخانه‌ها باشد: «کاربران عنصر مهمی در مجموعه‌ای به نام کتابخانه هستند. در واقع میزان استفاده آنها از کتابخانه است که توجه‌کننده بسیاری از بودجه‌ها، خدمات، و مجموعه‌های منابع است. در عصر دیجیتالی کاربران دیگر محدودیت‌های چندان در دسترسی به کتابخانه‌ها در سراسر جهان ندارند. بنابراین کتابخانه‌ها برای جذب کاربران بیشتر، چه در محیط وب و چه محیط سنتی، باید در سیاستها و برنامه‌ریزیهای خود به آنها توجه زیادی داشته باشند» (ص ۱۴۶).

در فصل ششم، «فناوری اطلاعات و خدمات کتابخانه»، در زمینه خدمات فنی و عمومی در عصر کتابخانه‌های دیجیتال بحث شده و درباره مفهوم دسترسی در مقابل مالکیت بحث شده است: «در کتابخانه‌های جدید، موضوع فراهم‌آوری دارای فرایندی پیچیده و مفهوم دسترسی در آنها تغییر کرده است. برعکس دنیای چاپی، دیگر کتابخانه‌ها مالک مواد دیجیتالی نیستند و معمولاً دسترسی به این منابع را برای دوره زمانی و شرایطی خاص تأمین می‌کنند» (ص ۱۵۲).

مفهوم سازماندهی مواد دیجیتالی هم از مباحث مطرح در این فصل است: «کتابخانه‌های جدید دسترسی به انواع منابع اطلاعاتی اعم از چاپی یا الکترونیکی را فراهم می‌کنند. سازماندهی منابع چاپی می‌تواند مطابق روش‌های قبلی صورت گیرد. اما مجموعه‌های دیجیتالی، مجموعه‌هایی هستند که برای کتابخانه‌های دیجیتالی طراحی شده‌اند و در وب موجود هستند. برای سرعت بخشیدن به دسترسی و بازیابی آسان اطلاعات، سازماندهی صحیح منابع دیجیتالی لازم و ضروری است» (ص ۱۵۴). در همین صفحه، درباره جست‌وجو و بازیابی اطلاعات مطالبی مطرح و مراحل این کار در محیط‌های سنتی و دیجیتالی بیان شده است. در بخش خدمات عمومی این فصل، درباره خدمات مرجع الکترونیکی، خدمات امانت و اشتراک منابع در محیط‌های جدید بحث شده است.

در بخش پیوست، پیوندهای مفید مربوط به پروژه‌های کتابخانه‌های دیجیتال مختلف با توضیحات مفصل درباره آنها آمده است. ذکر تاریخ بازیابی آنها از مواردی است که برای خواننده مشخص می‌سازد تا چه زمانی این وب‌سایت‌ها فعال بوده‌اند. کاریکاتورهای موجود در کتاب، حالت انعطاف‌پذیری را به این منبع داده و مطالعه کتاب را برای خواننده آسان کرده است. نمایه موضوعی نسبتاً کاملی در انتهای کتاب آمده است، ولی شایسته بود نمایه اعلام نیز تهیه می‌شد.

در حالی که در کتاب از ۱۴۰ منبع لاتین استفاده شده، از هیچ منبع فارسی در زمینه کاربرد فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها استفاده نشده است. آیا گزارش، مقاله یا مدرک دیگری درباره موضوع کتاب به زبان فارسی برای استناد در دسترس نویسندگان نبوده است؟ با وجود مقالات متعدد در این حوزه، شایسته بود از منابع فارسی، نیز استفاده می‌شد.

جمع بندی

به‌طور کلی از این کتاب می‌توان دریافت با به‌کارگیری فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها و استفاده از محل‌های جدید اطلاعاتی، دسترسی به منابع اطلاعاتی با سرعت و سهولت امکان‌پذیر خواهد بود. بدین ترتیب و با مدیریت اصولی و صحیح به‌کارگیری فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها، خدمات کتابخانه‌ای موجود بهبود می‌یابد، خدمات تازه ظهور خواهد کرد و جایگاه کتابخانه نیز برجسته خواهد شد. کاربران نیز می‌توانند به‌صورت تمام وقت به اطلاعات موردنیاز خود دسترسی داشته باشند. به‌نظر می‌رسد بهتر بود در پایان کتاب، یک جمع بندی کلی از مطالب مطرح شده در فصول ارائه می‌شد تا خوانندگان با دیدگاه‌ها و نظرات مؤلفان کتاب درباره به‌کارگیری فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها آشنا می‌شدند. هنوز بسیاری از کتابخانه‌های کشور به‌صورت دیجیتالی خدمات ارائه نمی‌کنند یا اینکه به تدریج درحال آماده‌سازی خود برای تغییر رویکردهای سنتی خود و ورود به دنیای دیجیتالی هستند. ذکر مبانی و اصول کلی در کاربرد فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها زمینه کاربرد بهینه این فناوری را در کتابخانه‌ها فراهم می‌آورد، لیکن به‌نظر می‌رسد معرفی صرف پروژه‌ها و تحقیقات خارج از کشور، کاربرد فناوری اطلاعات را در کتابخانه‌ها انتزاعی می‌گرداند. ذکر مطالعات موردی از به‌کارگیری فناوری‌های نوین اطلاعاتی در کتابخانه‌های مختلف کشور، تأثیرات مثبت این فناوری‌ها یا چالش‌هایی که کتابخانه‌ها در به‌کارگیری فناوری‌ها با آن روبرو بوده‌اند، در این کتاب می‌توانست کاربرد فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها را برای خوانندگان عینی و ملموس سازد.

منابع و مأخذ:

۱. حمیدی، علی (۱۳۸۳). «معیارهای انتخاب و ارزیابی نشریات الکترونیک لاتین برای کتابخانه‌های دانشگاهی و مؤسسات پژوهشی دولتی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه شیراز.
۲. فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۱). مدیریت نشریه‌های ادواری: جنبه‌های نظری و کاربردی گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی و ارائه خدمات ادواری (چاپی و الکترونیکی)، با همکاری یزدان منصوریان، تهران: دبیرش.
۳. فرج پهلوی، عبدالحسین (۱۳۸۲). «طراحی و پیشنهاد الگوی مشخصی برای درگاه اطلاعاتی و خدماتی دولت جمهوری اسلامی ایران»، طرح پژوهشی. شهریور ۱۳۸۲.

این کتاب دارای واژه‌نامه انگلیسی به فارسی و فارسی به انگلیسی است و خواننده را با معادل لغات بکار رفته در متن کتاب آشنا می‌سازد.

به‌رغم ویژگی‌های برجسته این کتاب که آن را از کتاب‌های دیگر در این حوزه متمایز می‌سازد، مواردی نیز وجود دارد که باید به آنها توجه شود. برای هیچ‌یک از نام افراد پانویس تهیه نشده و خواننده مجبور است برای مشاهده معادل لاتین نام‌ها به فهرست منابع رجوع مکرر داشته باشد. البته از صفحه ۳۱ برای بسیاری از موارد، پانویس تهیه شده، اما باز شاهدیم که برای نام افراد پانویسی تهیه نشده است. مشخص نیست که چرا واژه نوشتجات در متن کتاب فراوان - مثل صفحه ۳۵ - به کار رفته است؟ به نظر می‌رسد به جای این واژه، از متون یا منابع استفاده می‌شد، بهتر بود.

از نکات قابل توجه در برخی اصطلاحات به کار رفته در این کتاب، تأکید بر روی تشدید گذاشتن روی حروف است. مثلاً در صفحه ۱۶۴ مدلز، در صفحه ۱۷۶ ایکسو، در صفحه ۱۷۴ پایگاه مل همگی تشدید دارند و علت این امر که ضرورتی هم نداشته، مشخص نیست. البته اشتباهات تایپی بسیار اندکی در این کتاب مشاهده می‌شود و برخی از این اشتباهات جزئی به این ترتیب‌اند: در صفحه ۱۵۹، اول پاراگراف دوم، «پرداخت» آمده که صحیح آن «پرداخت» صحیح است. «استاندارد زد ۳۹/۵۰» به‌صورت برعکس یعنی «استاندارد زد ۵۰/۳۹» درج شده است. در صفحه ۱۷۴ «موزه آی» نادرست است و باید «موزه‌ای» باشد.

در صفحه ۱۵۵ از واژه «ایر داده» استفاده شده است. بهتر است از «فرداده» استفاده شود. ایر داده در بخش واژه‌نامه‌ها نیز به کار رفته است. مثلاً برای "metadata standards"، «استانداردهای ایر داده‌ای» استفاده شده است که بهتر بود «استانداردهای فرداده‌ای» به کار می‌رفت. "Dynamic configuration" در این واژه‌نامه، «آرایش پویا» تعریف شده که به نظر می‌رسد «پیکربندی پویا» معادل مناسب‌تری برای این واژه بود. واژه "Reconfiguration" در صفحه ۱۸۰ به معنای «بازطراحی» تعریف شده که با "redesign" از نظر معنایی یکسان در نظر گرفته شده است. بهتر بود به جای معادل «جامعه برخط» برای "Online society" از «جامعه پیوسته» استفاده می‌شد.

برای واژه "revolution"، «تحول» معادل مناسب‌تری از دگرگون‌سازی است. مشخص نیست که چرا "platform"، «زیرساخت» معنا شده است، در حالی که عبارت "telecommunication infrastructures" هم در این واژه‌نامه وجود دارد که «زیرساخت‌های ارتباطات از راه دور» معنا شده است. در حالی که «بارگذاری» یا «بارگذاری رو به پایین»، معادل پذیرفته شده‌ای برای "download" است، در این کتاب، واژه «فروفرستی» در نظر گرفته شده است.